

hogy ennek oka egészen más is lehet. Még Trockijéra vagy Buharinéra sem! Vagy nálunk Fogarasiéra, Molnár Erikére, Szigeti Józsefére sem! Olyan ragyogóak volnának? Egyszerűen nem éri meg a fáradságot, a szerzők nem érdemelték ki a tudományos bírálatot!

Ha én bírállok valakit, tanulni akarok belőle; legalább úgy, hogy ellentétes eszméket ébreszt, ellenkező előjelű ötleteket ad. Megteszi ezt nekem Jaspers, meg Sartre, már Serгон kevésbé. (Nagyon sokat kaptam a középkor filozófusaitól!) Heidegger részben csak dühfűt, részben közönyösen hagy. Nem ihlet. Őszintén akaron zárni írásomat, tehát bevallom.

KEREKES GÁBOR

Vajon Heidegger állítása, miszerint mítosz és logosz (Mythos und Logos) a korai görög gondolkodóknál nem válnak el egymástól és nem állnak egymással szemben, mennyiben fogadható el?

Heidegger időélményével kapcsolatban felmerülhet a kérdés, hogy nem sikerült-e a modern egzakt matematikai tudományoknak a filozófia helyett pontosabban meghatározni az idő és a tér fogalmát?

Heidegger 30-as évekbeli munkáinak bizonyos elemei nagymértékben befolyásolták a hermeneutikai filozófiát, ugyanakkor az a kérdés, hogy a hermeneutika (pl. Gadamer) nem helyez-e túl nagy hangsúlyt a humán tudományos munka reflexiójára, és nem zárkózik-e el túlságosan értelmezés és gondolkodás összejátszása elől?

ALBERT SÁNDOR

MEGJEGYZÉSEK ÉS KÉRDÉSEK A HEIDEGGER-SZÖVEGHEZ ÉS A KÉTFÉLE VALLÁSOSÁGHOZ

A felvázolt koncepció több pontjával egyetértek. Elfogadhatónak tartom a kiindulást és az indoklást is; tekintsük tehát *műnek* a *Lét és időt*, amelyet ilyen módon "a szépirodalmi alkotásoknál nem kisebb mértékben illet meg az értelmezői közelítés". A mű egyik *lehetséges létformája* tehát a filozófiai szöveg.

Jogosnak tartom az "értelmezői tevékenység átértékelésének időszerűségére" való felszólítást is, még akkor is, ha indoklásában egy kicsit talán erősen fogalmaz, és elzárja az utat a racionális, kritikai elemzés elől. ("a racionális, kritikai elemzés kezdeményezésére manapság már senki nem vállalkozik ... bármely más eszmétörténeti teljesítmény kritikai meghaladása egy jó ideje már korszerűtlen és merőben

kudarca ítélt próbálkozásnak számít"). Még az is elfogadható, hogy "...a filozófiai alkotások mint művek módszeres és programszerű értelmezői megközelítése /.../ az értekezés átmenetileg elvesztett komoly rangját visszaadva /.../ ismételten az igazságot veszi célba, olvasóját /.../ az igazság föltárására mozgósítja."

Mindezt tehát elfogadva elkerülhetetlenül szembekerülünk a *mű* és *szöveg*, pontosabban: a *mű szövegszerűségének* problémájával. Az alétheia, az "igazság", az elnemrejtettség *nem minden szövegben van meg*, hanem csak azokban a szövegekben, amelyek művek is egyben. Ebben az esetben – parafrázálva a heideggeri gondolatot – a mű szövegszerűségét nem tagadhatjuk el, de /.../ a mű szövegszerű valóságának meghatározásához nem a szövegen át vezet az út a műhöz, hanem a művön át a szöveghez." Ennek ismeretében – vállalva az ilyenkor elkerülhetetlen leegyszerűsítés kockázatát is – az alábbi konkrét kérdésem van: Mikor következik el az a pillanat, amikor az olvasó egy szövegről felismeri, hogy az az igazság hordozója, tehát nem pusztán szöveg, *hanem mű*? Végiggondolva ezt a dolgot, három lehetséges válasz adható erre a kérdésre:

Az első szerint az olvasó *a priori* módon *minden* szöveget műnek tekint, tehát azzal az előfeltevéssel kezdi el olvasni, hogy benne az igazságot, az elnemrejtettséget stb. fogja megtalálni. Ebben az esetben az olvasó részéről feltétlenül szükséges egyfajta előzetes nyitottság, ráhangoltság, emelkedettség, *devotio*, Einfühlung-vágy, az igazság kihallani akarásának óhaja, vagy Ádám szóhasználatával élve: vallásosság.

A második lehetséges megközelítés szerint az olvasó *a priori* egyetlen szöveget sem tekint műnek, de olvasó-értelmező tevékenysége rávezeti őt arra a felismerésre, hogy a szövegben az "igazság" fejeződik ki, feltárult tehát számára a szöveg elnemrejtettsége, és ettől a pillanattól kezdve /retrospektíve is/ a szöveget műnek tekinti, akként kezeli.

A harmadik megközelítés az előző kettőnél árnyaltabb: az olvasó bizonyos szövegekről gyanítja, hogy azok *művek*, bizonyos előzetes várakozásokkal olvassa-értelmezi ezeket a szövegeket, aztán a szöveg vagy megfelel ezeknek a várakozásoknak, vagy nem felel meg. Ha igen, akkor a szöveg *mű*, ha nem, akkor pusztán *szöveg* marad.

Pontosan tudom, hogy a kérdés nem ennyire egyszerű, hiszen az olvasó ezt nem mindig képes eldönteni ennyire egyértelműen, de mindenképpen szeretném elkerülni a heideggeri "fecsegést" és a metafizikába belevesző esztétizálást is. Mégis érdekelne: milyen alapon tekinti Á. a *Lét és időt* műnek? Elfogadom tehát, hogy Á. ezt a filozófiai alkotást az esztétikai alkotásokkal egyenértékű filozófiai műnek tekinti, amely "lényege szerint metafizikai filozófia" marad, de miért? Nyilván azért, mert ez a szöveg az ő számára az "igazság" kifejezője, az elnemrejtettség hordozója, benne és általa tárul fel tehát számára az igazság.

További kérdéseim:

Ha elfogadjuk, hogy sem a racionális megközelítések, sem a Gadamer-féle filozófiai hermeneutika nem képesek többet, minőségileg újat hozni a művek értelmezésével kapcsolatban, akkor *miben* hozhat többet az Á. által javasolt *vallás* ("a művészet és a tudomány helyett a vallásból kell itt kiindulni...")? Érttem persze, hogy a *vallás* itt

inkább a "megvallás", "vállalás" értelemben használatos, és Á. is figyelmeztet, hogy "a művészet és a tudomány /.../ vallásossága természetesen nem tévesztendő össze azzal a klerikus-kultikus vallásossággal, amely /.../ bármely ember lelki-szellemi problémáit gondozni hivatott". Mégis, talán túlságosan implikálja ez a szó a "hit" fogalmát, és nehéz elszakadni a szónak ettől a megszokott jelentésétől. Ugyancsak megtévesztőnek és túlságosan poliszémnek érzem a "nyelv" szó használatát, mert a műalkotás (szöveg) valamilyen *nyelven* van írva, de maga is nyelv, sőt "a művekben a nyelv teremtése is folyik". Nyilván *nem ugyanarról* a nyelvről van szó ezekben az állításokban.

Á. szerint a filozófiai (racionális) gondolkodás szembenáll-e az általa "vallásosnak" nevezett gondolkodással?

Heidegger és Gadamer is utal az *értés* és *értelmezés* elválasztására. Lehet-e azt mondani, hogy az *értelmezés* a szubjektív, személyes értés diszkurzív kifejtése? Az ilyen megállapításokkal valahogy úgy van az ember, mint a mondat- vagy szövegdefiníciókkal: mindegyik igaznak tűnik, de egyik sem tekinthető *a* mondat vagy *a* szöveg definíciójának. A modern fizika is óvatosságra int a "megértés" fogalmával kapcsolatban. Teller Ede egyik megjegyzése jut az eszembe, aki szerint "amit megértésnek nevezünk, az gyakran nem több annál az állapotnál, amikor rájövünk arra, hogy mit nem értünk."

Ezek az észrevételek és megjegyzések mindenképpen azt a célt szeretnék szolgálni, hogy F. Á. koncepciója egy koherens, ellentmondásmentes és fogalmilag tiszta elméletté álljon össze.

SZIGETI LAJOS

NEMZET ÉS KULTÚRA

Megjegyzések Fejér Ádám tanulmányához

Csak örömünkre szolgálhat, hogy Fejér Ádám két olyan filozófust emel ki századunk gondolkodástörténetéből, akik az elfelejtett reneszánsz - Hanák Tibor jelzőszerkezetével élve -, ezen belül a szellemtörténet és vitalizmus időszakának Kornis Gyula, Karácsony Sándor és Mátrai László mellett jelentős egyéniségei. Fejér Ádám azonban nem csak a megmentett reneszánsz rögzítésének céljával fordul Joó Tibor és Prohászka Lajos műveihez, hanem azért, hogy feltegye a kérdést, nemzet-e a magyarság, illetve milyen nemzet-fogalommal dolgozik a magyar szellemtörténet, s Joó Tibor és Prohászka Lajos gondolatmenetének szembenállása hogyan vezethet el nemzet és kultúra kérdésköréhez s ez végül is Fejér Ádám interpretációjában, ha tetszik: a problémák továbbgondolásában, eszmetörténeti kontextusban hogyan teszi lehetővé a magyar mentalitás megközelítését, illetve mindez hogyan alapoz meg egy újabb kérdésfeltevést, azt, amit végül is Fejér Ádám állapít meg befejezésül, hogy